

Emil
Sandström
Josefina
Syssner
(red.)

DOKUMENT
PRESS

Sätt

ekonomi

på plats

*Lokal ekonomi
i teori och praktik*

Emil Sandström
Josefina Syssner

SÄTT
EKONOMIN
PÅ PLATS

*Lokal ekonomi
i teori och praktik*

FÖRORD 7

1. Perspektiv på lokal ekonomi.....10

EMIL SANDSTRÖM & JOSEFINA SYSSNER

2. Lokalekonomi som kunskaps- och forskningsfält.....28

EMIL SANDSTRÖM & JOSEFINA SYSSNER

3. Vad är *lokalt* i den lokala ekonomin?.....46

JOSEFINA SYSSNER & EMIL SANDSTRÖM

4. Lokalekonomisk analys (LEA).....66

REBECCA HANSSON

5. Basekonomi med alternativ logik.....80

PATRIK CRAS

6. Den lokala ekonomins
smörjmedel.....96

YLVA LUNDKVIST FRIDH

7. Kapitalförsörjning i den lokala
ekonomin.....116

ANNIKA LAUREN

8. Storskaleri i lokal ekonomi.....132

ERIK MELIN & JOHAN GADDEFORS

9. Allmänningens återkomst i den
lokala ekonomin.....154

EMIL SANDSTRÖM & HANNES ANAGRIUS

10. Ideella aktiebolag.....174

MATILDA DAHL & JENNY HELIN

11. Hållbar lokal ekonomi genom
kooperativa strukturer.....194

GORDON HAHN, LEIF TYRÉN & EWA ENGDAHL

12. Lokal rådighet och lokal
ekonomi.....216

ULLA HERLITZ & EMIL SANDSTRÖM

13. Lokalekonomiska brytpunkter...240

BJÖRN FORSBERG

FÖRFATTARPresentationer 263

Förord

Sätt ekonomin på plats är en antologi som utforskar lokal ekonomi som ett kunskapsfält och som ett framväxande samhällsfenomen. Ekonomi, i sin ursprungliga definition, handlar om hushållning med knappa resurser och har varit en central fråga genom hela det moderna samhällets historia. Samtidigt har föreställningarna om vad som utgör god ekonomi varierat över tid. Den här boken undersöker hur lokal ekonomi – både som idé och praktik – kan vara en drivkraft för hållbar samhällsförändring samt utgöra ett komplement till andra ekonomiska idétraditioner och strukturer. Boken utforskar de idéer, den politik och de sociala strategier som utvecklas runt lokal ekonomi. Fokus ligger på Sverige, ofta med landsbygden och lokalsamhället som referensram, men även andra utblickar görs. Boken beskriver vad som kännetecknar lokal ekonomi och hur den fungerar i praktiken. Den betonar vikten av att anlägga ett lokalt platsbaserat och relationellt perspektiv på ekonomi och varvar teoretiska resonemang med konkreta exempel.

Titeln *Sätt ekonomin på plats* har en dubbel betydelse och är delvis inspirerad av Lars Ingelstams bok *Ekonomi på plats*, där han utvecklar tankegångar om en samverkans ekonomi, som verkar i gränslandet mellan den ideella, offentliga och privata ekonomin. Bokens titel kan dels tolkas som en uppmaning att omforma ekonomin så att den bättre tjänar samhällets behov, dels som ett perspektiv där ekonomin förstås utifrån en platsbaserad ansats – med en geografisk och lokal förankring. Genom att lyfta fram hur ekonomi kan organiseras utefter en sådan ansats visar boken på både möjligheter att utveckla ny kunskap om hållbara ekonomier på lokal nivå som både utmanar och kompletterar gängse föreställningar om vad ekonomi är och hur ekonomi många gånger fungerar i praktiken.

Vi som skriver boken utgörs av en blandning av forskare och praktiker, förenade av ett gemensamt intresse för lokal ekonomi utifrån både teori och praktik. Vi har alla olika disciplinära bakgrunder, ofta med landsbygden och den hållbara ekonomin som utgångspunkt. Andra arbetar inom organisationer som idéburna banker, föreningar och företag, och som har praktisk erfarenhet av att utveckla lokala ekonomier runt om i Sverige. I denna bok delar vi med oss av våra insikter och erfarenheter.

Boken har sin upprinnelse i den nationella konferensen Lokalekonomidagarna, som arrangerats under tjugofem års tid och som samlat tusentals deltagare från hela landet. Den kan ses som en uppföljare till boken *Lokal ekonomi för en hållbar tillväxt* (2005) och är ett resultat av ett lagarbete, där vi arrangerat seminarier där texterna fördjupats genom gemensamma diskussioner och där vi gett feedback på varandras alster.

Vi vill rikta ett stort tack till alla som medverkat till bokens tillkomst. Boken har delvis finansierats genom bidrag från Uppdrag Landsbygd vid SLU samt ett Formas-finansierat forskningsprojekt om lokal ekonomi, vilket möjliggjort redaktörskapet och bidragit till utvecklingen av några av kapitlen.

Ett särskilt tack riktas också till Tobias Barenthin Lindblad på Dokument Press, samt till Thomas Norrby, Tove Berg och Saga Holmgren vid SLU för er värdefulla support vid våra seminarier.

Vi hoppas att boken kan inspirera och bidra till en fördjupad förståelse för vad lokal ekonomi är för något och dess potential att omforma våra ekonomiska system för att möta både samtidens och framtidens utmaningar.

Emil Sandström
Uppsala

Josefina Syssner
Norrköping

11

Hållbar lokal ekonomi genom kooperativa strukturer

GORDON HAHN, LEIF TYRÉN & EWA ENGDAHL

EN TID PRÄGLAD av centralisering och globalisering uppstår motrörelser i form av lokala initiativ. Dessa syftar både till att utveckla lokalsamhället och till att bevara lokal service och annat som riskerar att avvecklas som en direkt konsekvens av centraliseringen. Motrörelserna stärker gemenskapen – det sociala kapitalet – och inte sällan leder ett initiativ för lokal bygdeutveckling till fler. Föräldrakooperativ, bredbandsföreningar, bygdekooperativ, lokalekonomiska analyser och kooperativa dagligvarubutiker är vanliga kooperativa företeelser de senaste decennierna. Idag utvecklas nya lokala ekonomier inom till exempel lokala personalövertaganden av företag, geografiska energigemenskaper, bygga- & bogemenskaper och liknande strukturer.

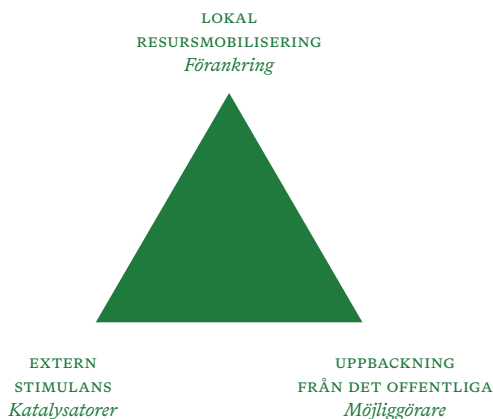
Sådana initiativ bör betraktas som sociala innovationer. De utvecklas ofta av entreprenörer inom civilsamhället; av människor som bor på platsen, som identifierat ett problem, en utmaning eller ett behov som man löser i samverkan med andra. På många platser spelar de en viktig roll för den lokala ekonomin och för lokalsamhället. I vårt kapitel beskriver vi hur sådana initiativ kan förstås och hur de kan stärkas och formaliseras genom kooperativa strukturer.

Lokala initiativ över tid – krafter i samverkan

Inte sällan blir lokala utvecklingsinitiativ fragmenterade insatser, beroende av en eller ett par eldsjälur. När eldsjälarna slocknar eller flyttar från orten riskerar initiativet att falna. För att skapa stabilitet behövs delaktighet och inflytande från de som bor och verkar på orten. Forskning visar att det behövs tillit och trygghet i mellanmänskliga relationer, det vill säga socialt kapital, för att skapa denna stabilitet.

Samtidigt visar erfarenheter hur svårt det är att få igång verksamheter och att även väl förankrade lokala initiativ kan misslyckas. Det behövs lokala bärande strukturer som säkerställer att initiativen kommer i gång, utvecklas och lever vidare. Flera forskare

menar att framgångsrika lokala utvecklingsprojekt är sprungna ur samverkan, ibland illustrerade som en pall, ibland i form av en triangel. Reidar Almås kallar samspelet mellan de tre hörnen för ”den nödvändiga triangeln” (Almås, 1995). Triangeln har modifierats något av Alf Ronnby (Ronnby, 1995). De tre benen är:

Figur 11.1

FÖRANKRING: Projekt utan en stark lokal förankring tenderar att misslyckas.
MÖJLIGGÖRARE: Erfarenheter visar att det är väsentligt med stöd och uppmuntran från den offentliga sektorn, till exempel kommunen.
KATALYSATORER: Förebilder från andra lokala bygder liksom rådgivningsaktörer och massmedia etcetera spelar roll för projektets utveckling.

Ändrade villkor och förutsättningar

De lokala utvecklingsprojektens förutsättningar och villkor har förändrats sedan Almås teorier fick genomslag. Sveriges EU-inträde 1995 ritade successivt om förutsättningar och villkor för lokala projekt. Tidigare *möjliggörare* i form av till exempel kommunen, arbetsförmedlingen och länsstyrelsen har till stor del ersatts av vad som kan finansieras inom EU:s ramverk. De utmaningar den *lokala kraften* identifierar i lokalsamhället överensstämmer mer sällan med EU-utlysningar. Komplexa ansökningsförfaranden och omfattande redovisningskrav tillsammans med att mera omfattande

projekt prioriteras omöjliggör i princip för lokala föreningar att söka medel till småskaliga projekt. Även Leader eller Lokalt ledd utveckling, vilket är EU-initiativ som är avsedda för lokal utveckling, har blivit alltmer komplicerade att söka.

Flera rådgivningsaktörer som tidigare fungerat som *katalysatorer* har avvecklats, centraliserats eller ställt om sin verksamhet och fokuserar nu – i linje med de krav som följer i globaliseringens spår – mer på export och innovation. Mer generella landsbygdsrådgivare lyser med sin frånvaro i flertalet regioner och många katalysatorer har smalnats av sin verksamhet. Sedan 2022 har studieförbunden tvingats till besparingar med centralisering som följd. Också *möjliggörare* har centraliserats, till exempel har lokala bankkontor till stor del avvecklats och flertalet banker är restriktiva både med krediter och att erbjuda ideella och ekonomiska föreningar konto i banken. Arbetsförmedlingens centralisering på senare år är ett annat exempel på att lokala arbetsförmedlingar avvecklats.

Också civilsamhällets förutsättningar och villkor ändras över tid. Civilsamhället har historiskt haft en idébärande, röstbärande eller åtminstone påtryckande funktion gentemot politik och samhälle. Idag har civilsamhället alltmer fått en utförarroll, inte sällan för tidigare offentliga funktioner. Samtidigt har de befintliga systemen för att säkerställa finansiering till civilsamhället förskjutits från bidrag till ersättning. Det så kallade samhällskontraktet mellan civilsamhälle, stat och näringsliv har förflyttats eller, om man så vill, omförhandlats (Nachemson Ekwall, 2021; Wikström, 2012).

Den nödvändiga triangeln idag och imorgon

Trots dessa omvälvande förändringar kan lokal utveckling och ekonomi fortfarande speglas i den nödvändiga triangeln. Men de tre delarnas samspel sker på ett annat vis. Möjliggörare och katalysatorer behöver nu kunna identifiera, inkludera och passa in lokalsamhällets utmaningar i de mera omfattande EU-finansierade

projektet. I praktiken innebär det att andra aktörer än de lokala formulerar projektidéer och -planer. Projektägarskapet ligger alltså i andras händer, och de lokala aktörerna har inte självklart full råddighet i genomförandet. Lokala projekt utan en stark lokal förankring riskerar, som nämnts, att misslyckas.

Samtidigt ser vi att allt större förhoppningar ställs till den sociala ekonomins aktörer. Inte minst inom EU:s ramverk och i en kontext av pandemi, klimathot, militära konflikter och andra kriser såväl inom som utanför Sverige. Förhoppningarna uttrycks bland annat i EU:s handlingsplan för social ekonomi och i EU:s gröna giv. Till och med EU:s industriella ekosystem hoppas på att den sociala ekonomins aktörer ska leverera en ny typ av lokal ekonomi, baserad på lokalt engagemang och lokal demokrati. Begrepp som samhälls-entreprenörskap, sociala företag och sociala innovationer förekommer allt mer frekvent i EU-ramverk, -strategier och -finansieringslösningar.

Samtidigt ifrågasätts den sociala ekonomins aktörer. I många länder ser vi en utveckling i motsatt riktning. Civilsamhället, folkbildningen, fackföreningsrörelsen men också den akademiska friheten, massmedia samt offentlig service sätts under lupp, ifrågasätts och demonteras. Många länder rör sig stegvis mot mer autokratiska statsskick.

Reidar Almås triangel för nödvändig lokal utveckling spelar fortfarande roll, men samspelet mellan lokal kraft, katalysator och möjliggörare har ändrats över tid. Framväxten av EU:s ramverk, omorganisering av offentlig sektor, samhällskontraktets förflyttning över tid liksom att katalysatorer avvecklats, centraliserats eller ställt om sin verksamhet resulterar i andra förutsättningar. Vi ser dels att EU ställer allt större förhoppningar till den sociala ekonomins aktörer, dels att flera stater rör sig i en autokratisk riktning. Samspelet mellan de tre benen i Almås triangel har sedan den lanserades ändrats och kommer fortsätta att ändras. Almås triangel beskriver de tre benens samspel, inklusive förutsättningar och villkor för lokal utveckling.

Nya lokala ekonomier genom kooperativ organisering

Kärnan i en hållbar lokal ekonomi är den lokala kraften, eller om man så vill, bygdens sammanhållning, tillit och delaktighet – det sociala kapitalet. När individer känner delaktighet och har inflytande över gemensamma beslut ökar engagemanget. Kooperativa strukturer erbjuder en plattform för detta. Medlemmar är inte bara konsumenter utan aktiva deltagare i verksamheten. Genom att bygga relationer och skapa nätverk medlemmar emellan förstärks det sociala kapitalet, vilket är en grundläggande komponent i en resilient lokal ekonomi. Vår erfarenhet är att nya former av ägarskap och delaktighet i lokalsamhället stimulerar den lokala ekonomin och gör den dynamisk och hållbar. I texten som följer vill vi först beskriva kortfattat vad en kooperativ struktur är. Därefter kommer vi att beskriva hur dessa strukturer uppstår och hur de kan förstås ur ett lokalekonomiskt perspektiv. Vi kommer framför allt att fokusera på de aspekter som främjar det sociala kapitalet. Exempelen vi hänvisar till är hämtade ur flera olika verksamhetsgrenar: 1) energigemenskaper, 2) personalövertagande av företag, 3) digitalisering på landsbygd, 4) handel och drivmedelsförsörjning på landsbygd och 5) bygg & bo gemenskaper.

Grunderna i kooperativ organisering

Kooperativ organisering bygger på medlemmens/delägarens demokratiska inflytande, utifrån principen en medlem, en röst. Om ett aktiebolag är en kapitalsammanslutning så är en kooperativ organisering en personsammanslutning. Kooperativ verksamhet kan organiseras i olika associationsformer varvid ekonomisk förening är den vanligast förekommande och anses skraddarsydd för kooperativt företagande. Men andra associationsformer, som till exempel aktiebolag förekommer, dock förutsätter det att man i bolagsordningen reglerar inflytande enligt principen en delägare, en röst. Kooperativ organisering baseras på de värden och principer som

formulerats av International Cooperative Alliance (ICA 2025).

Eftersom ett kooperativ ägs och drivs av medlemmarna själva – medlemmar som också ofta nyttjar de erbjudna tjänsterna eller produkterna samt bygger på principen om gemensamt ägande och demokratiskt inflytande – garanteras också att affärsformen passar bra för att just organisera lokal ekonomi och utveckling. Kooperativa strukturer skapar möjligheter för medborgare att aktivt delta i beslutsfattandet, vilket i sin tur ökar engagemanget och bygger en starkare känsla av tillhörighet, vilket är avgörande för att säkerställa en hållbar lokalekonomisk utveckling över tid.

De kooperativa initiativen bidrar till den lokala ekonomin både genom resursmobilisering och genom verksamhetsstruktur. Å ena sidan fungerar de som en mobiliserande kraft genom att engagera medborgare, mobilisera kapital och resurser, och skapa nya affärsmöjligheter. Å andra sidan erbjuder de strukturer som möjliggör långsiktig planering och hållbarhet.

Lokala energigemenskaper

En energigemenskap är en kooperativ förening som har till ändamål att ge sina medlemmar miljömässiga, ekonomiska och sociala samhällsfördelar. Det kan vara hushåll, företag, föreningar etcetera som gemensamt producerar, lagrar, delar och konsumerar förnyelsebar energi. Kooperativet kan också erbjuda andra energitjänster.

Energigemenskaper lämpar sig såväl i stadsmiljö som på landsbygden. De lokala förutsättningarna begränsas dock av vilka produktions- och lagringsmöjligheter av elkraft som kan nyttjas. Medan man i tätbebyggda områden företrädesvis kan nyttja solpaneler för produktion och batterier för lagring finns det fler möjligheter på landsbygden, även om det skiljer sig åt i olika bygder. Tänker man in elbilar, kanske särskilt *vehicle to grid* (V2G), finns det stora möjligheter för låga energi- och drivmedelskostnader. Landsbygden är här vinnare.

I lokalsamhällen finns olika förutsättningar. Kanske finns det

grödor och skogsavfall, vilka kan nyttjas i en biogasanläggning. Kanske finns det ett småskaligt vattenkraftverk möjligt att inkludera i energigemenskapen. Kanske lämpar sig omgivningen för småskaliga vindkraftverk? Finns det gruvhål eller dammar så är de kompletterande lagringsmöjligheter.

Det finns inga lagar eller regler som hindrar en framväxt av energigemenskaper. Elnätverksföretagen sitter dock på makten och är generellt tveksamma till att släppa in gemenskaperna på nätet, trots att dessa skulle kunna avlasta dagens överbelastade nät och kunna utföra balanstjänster. EU:s *Clean Energy Package* lyfter energigemenskaper som viktiga aktörer i syfte att ställa om till förnyelsebar energi och för att säkra Europas elbehov, något som EU:s medlemsländer inkluderat i nationell lagstiftning på olika vis. Tyvärr är Sverige det enda landet i EU som ännu inte inkluderat paketet, eller delar av det. Sverige förväntas dock ansluta sig inom en snar framtid. En anslutning kommer att underlätta för energigemenskaper att växa fram.

Lokala energigemenskaper kan komma att bli särskilt betydelsefulla i en krissituation, där delar av samhället blir strömlöst. Då kan de energigemenskaper som fungerar oberoende av det lokala nätverksföretagets anslutning erbjuda värme, kanske mat och vatten liksom möjlighet för människor att ladda mobilen, ringa och berätta för anhöriga att de lever.

Lokala energigemenskaper bidrar således till ett resilient energisystem baserat på förnyelsebar energi, och medlemmarna erbjuds el till självkostnadspris, inklusive drivmedel till elbilen. Startar man en "folkmack", en lokal laddstation med gemenskapens egenproducerade elkraft, kan man få en intäkt från förbipasserande fordon. Energigemenskaper bidrar således till den lokala ekonomin. I takt med att investeringarna avbetalas kan man reducera medlemmarnas energikostnader eller använda överskottet till nya lokala satsningar.

Utifrån den nödvändiga triangeln är det uppenbart att möjliggörare i form av staten och nätägare (energibolag) har en hemläxa att göra i syfte att skapa bättre förutsättningar för lokala energige-

menskap. Runt om i Sverige pågår en lokal mobilisering som ofta görs med stöd av det digitala verktyget Framtidskraft (Coompanion 2025). Katalysatorerna behöver lära sig att guida och handleda framväxande gemenskaper.

Personalövertagande och generationsväxlingar

Sverige har en åldrande befolkning och likaså en åldrande företagargeneration. I rapporten *Ägar- och generationsskifte i svenska företag* konstaterades att över nittionio procent av alla aktiebolag hade färre än femtio anställda (Företagarna, 2017). Rapporten påvisar företagsledares ålder i 278 000 svenska aktiebolag: Drygt fyra av tio företagsledare var då femtiofem år eller äldre. En sjuandedel av företagsledarna var sextiofem år eller äldre. Det handlar om fyrtiosjutusen företag (aktiebolag). I Småföretagarnas Riksförbunds rapport *Oroväckande tecken*, är enskilda firmor och lantbruksföretag inkluderade i materialet (Sanadaj, 2017). Här framgår bland annat att utanför storstadsregionerna har cirka trettiofem procent av företagarna redan passerat pensionsåldern.

Det finns flera anledningar till att företagare upplever svårigheter med ägarskifte. Det kan handla om känslomässiga aspekter, svårigheten att lämna över sitt livsverk, svårigheten att hitta någon som kan och vill ta över företaget, svårigheten att värdera företaget liksom svårigheter relaterat till skattesystemet.

Ungefär en tredjedel av alla företagsöverlåtelser av små och medelstora företag sker inom familjen, exempelvis vid så kallad generationsväxling. Ungefär lika många säljs externt till någon som redan driver företag eller som avser att bli företagare. Det förekommer att dessa köpare köper hela eller delar av företagets inkråm, som inventarier, maskiner, lokaler, varumärken, kundregister och så vidare. En del företagsöverlåtelser sker till en enskild eller ett fåtal i personalen, då i regel till personer med chefsbefattning eller med något slags nyckelkompetens.

Företagsöverlåtelser till en majoritet av personalen sker myck-

et sällan i Sverige, som i detta avseende skiljer sig från flera andra länder.

Avveckling av företag på mindre orter och på landsbygd riskerar att dra med sig lokala underentreprenörer och generera arbetslöshet med utflyttning som konsekvens. Detta för i sin tur med sig minskat underlag för den lokala dagligvarubutiken, liksom för skola, vård och omsorg samt annan service. Efterhand minskar kommunens skatteintäkter.

Personalägda företag kan få en framtida roll i lokalsamhället som motsvarar den som många familjeägda företag haft i generationer, nämligen att ha en lokal identitet och förankring, att köpa varor och tjänster lokalt, att anställa lokalbefolkning och kanske sponsra någon förening. Därigenom skapas ringar på vattnet. Detta är några exempel på hur ett personalägt företag kan stärka den lokala ekonomin och ett levande Sverige.

Personalägda företag är en viktig del av den lokala ekonomin i hela världen. I många länder finns sedan länge en politisk ambition att utveckla ett mer resilient näringsliv med hjälp av olika typer av ägar- och organisationsmodeller, till exempel genom ökat personaläggande. Personaläggande ses som en del i en aktiv regionalpolitik, dels i syfte att minska klyftor mellan stad och land, dels som ett sätt att lösa generationsskiftesfrågan när företagsägare går i pension.

I USA har modellen *Employee Stock Ownership Plan* (ESOP) möjliggjort cirka sjutusen femhundra personalägda företag med ungefär tio miljoner anställda, eftersom lagstiftningen tillåter de anställda att köpa sitt företag med företagets kommande vinster som ekonomisk säkerhet (Witkowsky, 2018).

I Frankrike finns avancerade åtgärds paket för ökat personaläggande, inklusive utbildning och finansiering. I Storbritannien finns skattelättnader inom förmögenhets- och arvsskatt för den som säljer sina andelar till en trygghetsstiftelse för de anställda (Department for Business, Innovation and Skills, 2013). Antalet företagsöverlåtelser i Storbritannien har under det senaste året ökat markant (EFESONLINE, 2025).

I Spanien finns till exempel Mondragonkooperativen, som i

Baskien har utvecklat ett omfattande system för personalägande med bland annat ett eget socialförsäkringssystem, egen bank, innovationscentrum och ett universitet med fyra fakulteter (Tyrén, Karlsson och Hahn, 2014). I Italien har den kooperativa federationen Legacoop tecknat avtal med landets största fackliga organisationer i syfte att underlätta personalövertagande (*Social Economy News*, 2025).

Detta är några exempel på stödjande lagstiftning, gynnsamma skatteregler och finansiella instrument uppbyggda kring både offentligt och privat kapital. Ovan nämnda länder, och fler därtill, är i framkant när det gäller andra kooperativa företag, modeller för delningsekonomi liksom sociala företag. I Sverige finns ingen direkt stödjande lagstiftning eller riktade finansiella instrument för personalövertagande. Dessutom finns en avsaknad av debatt och politisk vilja till detta i Sverige. Personalövertagande är inte en omöjlighet, men trösklarna är onödigt höga.

I den nödvändiga triangelns kontext har således möjliggörare, och då främst riksdag och regering, en läxa framför sig. Också företagaren med ambition att växla över företaget kan bli en möjliggörare i detta sammanhang. Företagaren kan planera så att övertagandet sker över en längre tidsperiod, möjliggöra avbetalning av köpeskilling över tid och stödja processen på andra sätt. Även andra företag och invånare kan agera möjliggörare, exempelvis genom fördelaktiga lån eller genom att investera i företaget. Katalysatorer med kompetens att stödja personalövertagande till lokala demokratiska företag finns sedan länge.

Om möjliggörare skapade villkor och förutsättningar skulle tusentals företag och ännu fler arbetstillfällen, inte minst på landsbygden, räddas och utvecklas till gagn för lokalsamhällen och den lokala ekonomin. Genom att säkerställa lokalbefolkningens ägande och inflytande i dessa företag, ökar lokalt inflytande och rådighet, som utgör viktiga hörnstenar för utveckling av lokala ekonomier.

Digitalisering i hela landet

Tillgång till digitala tjänster och lösningar skapar förutsättningar för en lokalekonomisk utveckling som annars inte vore möjlig. I moderna IT-miljöer kan många arbeten utföras platsoberoende, vilket visade sig inte minst under den globala corona-pandemin. Kvalificerade arbetsinsatser utfördes lokalt och på distans under långa perioder, vilket har bidragit till en permanent förändrad syn på arbete. Det kan leda till en positiv utveckling av den lokala ekonomin: efterfrågan på service och tjänster kan öka, huspriser stiga och befolkningsunderlaget för vård och skola stärkas. Digitalisering kan resultera i en positiv spiral för lokala ekonomier, med ökad inflyttning, nya arbetstillfällen och ökad framtidstro.

Det moderna jord- och skogsbruket är en av de sektorer som redan idag är beroende av högteknologiska lösningar. Lantbrukare behöver kvalitativ uppkoppling för att vara konkurrenskraftiga. Digitalisering bidrar till effektivisering och ökad produktivitet, vilket stärker den lokala ekonomin. Lantbruken driver efterfrågan på lokala tjänster och skapar underlag för vidareförädling av sina produkter, vilket i sin tur kan skapa nya företag och arbetstillfällen som ytterligare stärker den lokala ekonomin.

Den offentliga sektorn är också beroende av en god lokal digital infrastruktur för att erbjuda medborgare en hög servicenivå. Utan fiberbroadband påverkas också mobiluppkopplingar negativt. Även mobilmaster behöver fiber för att erbjuda höga överföringshastigheter. På många håll delar lokala fiberföreningar till enskilda hushåll och kan erbjuda svartfiber till mobilmaster.

Fiberföreningar spelar alltså en viktig roll i utbyggnaden av lokalt bredbandsnät. De lokala fiberföretagen, som ofta drivs kooperativt, hanterar omfattande investeringar och finansiella projektstöd, vilket stärker den lokala ekonomin. Fiberföreningarnas demokratiska uppbyggnad och höga anslutningsgrad bidrar till ökat förtroende och delaktighet bland lokalbefolkningen, vilket ytterligare främjar lokal ekonomisk utveckling.

Framtida utmaningar för fiberföreningarna innefattar att upprätthålla engagemanget och rekrytera nya styrelseledamöter

när fibernätet är utbyggt och förvaltning tar över. Organisationer som LRF, Hela Sverige ska leva, Coompanion och Svenska stadsnätetsföreningen har bidragit till att stödja fiberföreningarna genom nationella initiativ som Byanätsforum, vilket erbjuder råd och stöd i alla faser av fiberarbetet. Detta bidrar till att främja affärsutveckling inom nya områden som exempelvis energiproduktion och ladd-infrastruktur, vilket ytterligare stärker den lokala ekonomin.

Flera rapporter har visat att civilsamhällets aktörer under senare år fått ett större ansvar för arbetet med digital integration (Jessen et al., 2024; Brynteson och Jessen, 2025; Wendt et al., 2025). Trycket kommer dels från politiskt håll, dels genom ökande krav från olika användargrupper. I en översikt över digitala integrationsstrategier i Norden och Baltikum visar forskarna Jessen et al. (2024) att civilsamhällets aktörer får ett allt större ansvar för digital integration, men att det ökade ansvaret inte matchas med tillräcklig finansiering och stöd.

Vi ser det tydligt på den lokala nivån – idéburen sektor får täcka upp alltmer för verksamheter som har legat inom ramen för offentlig verksamhet. Om dessa aktörer ska kunna fortsätta sitt framgångsrika arbete krävs nödvändiga resurser för att främja lokal ekonomisk utveckling genom digitalisering.

Lokal handel och drivmedelsförsörjning

Tillgång till handel och drivmedel är grundläggande för landsbygdens attraktivitet och utvecklingen av den lokala ekonomin. Enligt (Tillväxtverket, 2024) har serviceläget i landets gles- och landsbygger försämrats. Antalet små dagligvarubutiker har minskat betydligt medan de största butikerna har blivit fler. Orsakerna är bland annat en minskande befolkning på mindre orter, ökad konkurrens från köpcentrum och förändrade köpmönster. Detta har lett till färre lokala butiker och serviceställen. En lokalekonomisk analys är ett verktyg som kan visa hur resurserna flödar ut ur lokalsamhället i en allt högre fart då den lokala servicen minskar (SCB, 2025).

Även antalet traditionella drivmedelsstationer minskar. I stället byggs lokala laddstationer ut, ibland fungerar Coompanion som katalysator utanför stadsbebyggelsen. En del stationsägare och kommuner har planer att organisera sig kooperativt för att hantera gemensamma frågor som upphandlingar, avtal och marknadsföring. Dessa initiativ ger möjlighet för elbilar att färdas utanför gängse trafikstråk och kan på det sättet bidra till en ökad lokalekonomisk omsättning inom exempelvis besöksnäringen.

Många landsbygdsbutiker kämpar med lönsamheten och många handlare närmar sig pensionsåldern utan att hitta efterträdare. Landsbygdernas service bedöms nu vara på en miniminivå, enligt Tillväxtverkets rapport *Tillgänglighet till kommersiell service* (2024) minskar den påverkar det möjligheten att bo och verka på lokal nivå, särskilt i händelse av kris. Digitaliserade, helt eller delvis obemannade butiker kan ge ökad flexibilitet, färre arbetstimmar och bättre lönsamhet. Brist på tid, kunskapsbrist hos handlaren och kapitalbrist är alla hinder för vidareutveckling.

Där det saknas butik och service kan ibland ideella krafter starta och driva dessa. Då behövs ofta katalysatorer som samlar intressenter, förmedlar kunskap och coachar dem som vill utveckla sin bygd. Katalysatorerna manar till kooperativa lösningar som att invånare bildar ekonomiska föreningar för att förverkliga den service de behöver. Kommuner och regioner kan bidra med resurser i form av lokaler och kommersiellt servicestöd.

Ett gott samarbete i stället för konkurrens mellan servicegivare kan bibehålla och till och med öka den lokala servicen. Nätverk med både offentliga och privata företag och ideella aktörer som arbetar gemensamt för ökad service kan coachas av relevanta katalysatorer. Innovationer och mentorskap kan då utvecklas, och lokala utvecklingsgruppers behov och idéer kan bli till affärsmöjligheter. Mer pengar spenderas och stannar lokalt, vilket ökar ortens attraktivitet och engagemang bland boende och besökare.

SLU:s utvärdering av projektet Servicelyftet visar att det behövs stödjande aktörer med helhetssyn, lokal förståelse och kunskap om processledning för att nå framgång i serviceutveck-

ling och stärka den lokala ekonomin. Det behövs katalysatorer som kan verka i dialogen både med handlare och lokalbefolkning, kommunala och regionala aktörer. Rapporten menar att det bör vara neutrala organisationer som kan förstå sammanhanget, koppla samman resurser och möjliggöra utveckling efter behov.

Bygg- och bogemenskaper

En utmaning för utvecklingen av lokal ekonomi är svårigheten att bygga och bo på orter där kommersiella krafter inte investerar i nya fastigheter. Idéburna bostadsaktörer kan utgöras av bygg- och bogemenskaper samt lokala utvecklingsbolag, ofta kallade ”bygdebolag”. Det som kännetecknar dem alla är att de vill uppnå samhällsnytta genom att verka för att uppföra och organisera bostäder på olika vis. I den enklaste formen handlar det om en vision om hur man vill bo och att förverkliga den tillsammans. De flesta har en icke vinstdrivande inriktning och organiseras därmed som kooperativa hyresrättsföreningar eller AB(svb), men idéburna bostadsaktörer kan också innefatta exempelvis bostadsrättsföreningar där en bostads besittningsrätt säljs till marknadspris.

Bortsett från den etablerade bostadskooperationen som bland annat utgörs av HSB, Riksbyggen och SKB så är den idéburna bostadssektorn liten i Sverige. Det handlar om knappt trettio bygg- och bogemenskaper, ett sextiotial kollektivhus och ett sjuttiotial ekobyar. Byggemenskaper är ekonomiska föreningar och/eller lokala utvecklingsbolag där deltagarna planerar, uppför och använder bostadshus tillsammans. Bogemenskaper är bostadslösningar som kännetecknas av organiserad gemenskap grannar emellan. Det handlar om gemensam kollektivyta som används av de boende på olika sätt.

Om den idéburna bostadssektorn i Sverige ska kunna växa behövs i första hand mobilisering och finansiering. Flera kommuner är positiva till bygg- och bogemenskaper, men få grupper har tillkommit, trots politisk uppmuntran och till och med tomtan-

visningar riktade till bygg- och bogemenskaper. Många människor saknar kunskap om möjligheterna att gemensamt uppföra idéburna bostadsprojekt, dessutom har banksektorn i Sverige haft svårt att finansiera sådana initiativ. Det är inte okomplicerat att uppföra exempelvis ett flerbostadshus eller en hel ekoby. Det krävs god förståelse för processledning inom allt från gruppdynamik till fastighetsekonomi. Därför är den gemensamma nämnaren vid uppförande av bygg- och bogemenskaper ett robust lokalt stöd och vägledning av lokalt förankrade katalysatorer. Att ro i hamn ett idéburet bostadsprojekt är dock en process som kan ge intressanta samhällseffekter, och det är sannolikt väl värt att stimulera tillväxt inom denna sektor.

Det finns gott om positiva svenska erfarenheter där idéburna bostadsaktörer främjat social hållbarhet och/eller skapat inflyttning och flyttkedjor på landsbygden, till exempel Kiladalens Utveckling AB (svb) i Nyköpings kommun, Egnahemsfabriken på Tjörn och de idéburna initiativ som tagits i byn Uddebo i Tranemo kommun. Kollektivhus bidrar till social gemenskap och motverkar ofrivillig ensamhet bland äldre. Dessutom kan kollektivhus, särskilt lite större sådana, bli en ”smältdegel” med integration över gränser beträffande ålder, kön, etnicitet, socioekonomi och funktion. Två bra exempel på detta är kollektivhusen Stolplyckan i Linköping och Under samma tak i Göteborg (191 respektive 59 lägenheter).

Forskningen pekar i samma riktning, både ur ett svenskt och internationellt perspektiv. I Nederländerna har en studie visat att bygg- och bogemenskaper haft positiva och mätbara effekter på grannskapets sociala sammanhållning, att de ökar social tillfredsställelse och minskar känslan av ensamhet och social isolering. Studier på bygg- och bogemenskaper i Freiburg i södra Tyskland har visat att de skapar stödjande sociala strukturer åt de boende, är väl anpassade till de boendes behov och har potential för kostnadsbesparingar.

En annan intressant aspekt är att idéburna bostadsaktörer sannolikt kan stärka den lokala demokratin. Från Tyskland lyfts bygg- och bogemenskapan Spreefeld i centrala Berlin fram utifrån

demokratiaspekter. Det handlar om att sociala förmågor och resurser hos de boende förvaltas och omsätts i gemensamma beslut på innovativa sätt vilket gjort bygg- och bogemenskapen framgångsrik. En studie argumenterar för att bygg- och bogemenskapen genom att stärka de boende på detta vis också bidrar till positiva värden i det omkringliggande samhället. Framgången i Spreefeld "smittar av sig" på ett demokratiskt utvecklande sätt i grannskapet, helt enkelt.

Med tanke på de goda effekter vi sett hittills bör framtidens idéburna bostadsrörelse kunna bli ett viktigt komplement i arbetet med att nå olika samhällsmål – såväl sociala som ekologiska och miljömässiga sådana. Det kan handla om att motverka segregation och ofrivillig ensamhet, att sänka boendekostnader, främja delningsekonomi och utveckla landsbygden genom den lokala ekonomin.

Samspel som stakar ut vår framtid

Om vi återknyter till Reidar Almås "nödvändiga triangel", förklaringsmodellen för framgångsrika lokala projekt och en framgångsrik modell för att strukturera hållbar lokal ekonomi över tid, är samspelet mellan lokal kraft, katalysator och möjliggörare då som nu en process över tid. Pionjärerna, till exempel de som idag lokalt etablerar kooperativa energigemenskaper, bryter ny mark och formar samspelet i triangeln liksom de första föräldrakooperativa förskolorna gjorde under den så kallade babyboomen. Behovet av barnomsorg var då större än vad kommunerna kunde tillhandahålla, och triangelsamspelet utvecklades genom att villkor, förutsättningar, affärsmodeller, främjandesystem och kunskap var på plats och föräldrakooperativ etablerades i snabb takt i hela landet.

Energigemenskaper, personalövertaganden och bygg- och bogemenskaper befinner sig nu i samma fas som föräldrakooperativen befann sig i på 1980-talet. Men svensk lagtext och regler finns inte på plats för en snabb utveckling. Incitament för samspel

inom triangelns hörn saknas eller är inte i fas. Inom dessa exempel kan man dock påvisa framgångsrik utveckling i flera andra länder – regelförenklingar och andra incitament har undanröjt hinder, och energigemenskaper och personalövertagande är vanligt förekommande.

Genom att fokusera på triangeln undviker man den överhängande risken att hänga upp lokal ekonomi på eldsjälur och skapar förutsättningar för gemensamma hållbara strukturer för lokal ekonomi. Även om det saknas förutsättningar är vi övertygade om att kombinationen Almås triangel och kooperativ utveckling skapar en hållbar lokal ekonomi över tid.

Allt sedan Almås teorier för framgångsrika lokala utvecklingsprojekt presenterades kan man se ett motsvarande mönster. Föräldrakooperativ- och fibernätsföreningspionjärerna påverkade villkor och förutsättningar och möjliggjorde för andra lokala krafter att i samspel med lokala möjliggörare och katalysatorer starta och utveckla föräldrakooperativa förskolor och fiberföreningar. Det finns många initiativ inom andra verksamhetsområden som på motsvarande vis nått framgång, men också initiativ som aldrig realiserats, detta då man inte kunnat undanröja hinder och skapa ett samspel mellan triangelns aktörer.

Om och när energigemenskaper och personalövertaganden kan få fäste i en svensk kontext återstår att se. Det handlar om hur samspelet mellan triangelns hörn kan utvecklas. Lokala initiativ och projekt beror mycket på samspelet mellan den lokala kraften, katalysatorer och möjliggörare. De är samma framgångsfaktorer i dag som då Almås lanserade triangeln, med den skillnaden att det sedan Sveriges EU-inträde blivit svårare att få finansiering till småskaliga lokala projekt. EU-inträdet har inneburit allt mer omfattande program- och strategidokument, inom vilka riktning och mål pekas ut.

Under åren har möjliggörare omorganiserats och centraliserats i linje med samtidens politiska intentioner. Rådgivningsorganisationer, studieförbund och andra katalysatorer har omorganiserats, centraliserats och/eller avvecklats. De mer övergripande och

storskaliga projekten har vanligtvis möjliggörare eller katalysatorer som projektägare. På så vis minskar ett av triangelns hörn, den lokala kraften, såvida projektägare inte fångar upp, identifierar och involverar denna i utvecklingen av den lokala ekonomin. Utan projektägarskap har den lokala kraften dock inte full rådighet i vare sig planering eller genomförande av utvecklingsprojektet, och utan en stark lokal förankring riskerar man ett misslyckande.

Den nödvändiga triangeln fyller sin funktion också i våra dagar, samtidigt som de tre hörnens olika roller omförhandlas i relation till den tidsanda vi lever i. Möjligen kan vi skönja ett samtida vägska: EU:s ökade förhoppningar på den sociala ekonomins aktörer kontra den autokratiska rörelsen. Vi kan konstatera att samspelet mellan de tre hörnen tydligt knyter an till den samtid vi lever och den framtid vi stakar ut tillsammans.

Litteratur

- Almås, R. (1995). *Bygdeutvikling*. Det Norske samlaget. Oslo.
- Brynteson, M. och Jessen, S. (2025). *Promoting digital inclusion of immigrant women in the Nordic countries*. Nordic Council of Ministers. Available at: <https://doi.org/10.6027/nord2025-020>.
- Coompanion. (2025). <https://coompanion.se/varmland/projekt-och-uppdrag-i-varmland/framtidskraft/> 2025-02-26
- Department for Business, Innovation and Skills. (2013). *Moving to Employee Ownership – a brief guide for employees*. London: UK GOV.
- EFESONLINE. (2025). <https://www.efesonline.org/EFES%20NEWS/2024/EFES%20NEWSLETTER%20-%2011-2024%20SV.htm>
- Företagarna. (2017). *Ägar- och generationsskifte i svenska företag – överlåtelse eller avslut?* Stockholm: Företagarna.
- ICA (2025). <https://ica.coop/en/cooperatives/cooperative-identity>. 2025-02-26
- Jessen, S., Brynteson, M. & Vasilevskaya, A. (2024). *Bytes and Rights: Civil society's role in digital inclusion*. Available at: <https://nordregio.org/publications/bytes-and-rights-civil-societys-role-in-digital-inclusion/>.
- Ronnby, A. (1995). *Den lokala kraften: människor i utvecklingsarbete*. 1. uppl. Stockholm: Liber utbildning.
- Sanadaj, N. (2017). *Oroväckande tecken. En rapport om företagandets villkor runt om i Sverige*. 1. Småföretagarnas Riksförbund.
- SCB 2025. <https://www.scb.se/vara-tjanster/bestall-data-och-statistik/regionala-statistikprodukter/lokalekonomisk-analys-lea/>
- Socialeconomynews. (2025). <https://www.socialeconomynews.eu/en/italy-historic-agreement-between-unions-and-coops-to-promote-worker-buyouts/>
- Tillväxtverket. (2024). *Tillgänglighet till grundläggande kommersiell service 2024*. Rapport 0478. Stockholm.

- Tyrén, L., Karlsson, Y. & Hahn, G. (2014). *Together – en förstudie baserad på kooperativa modeller som alternativ till företagsnedläggningar och generationsskifte*. Värmland: Värmlandskooperativen, Coompanion.
- Wendt-Lucas, N., Brynteson, M. & Jessen, S. (2025). Smart Communities in the Nordic-Baltic region: A Literature Review – Indicators and Policies for Bridging the Urban-Rural Digital Divide. *Nordregio Working Paper 225:3*. <https://doi.org/10.6027/WP2025:3.1403-2511>.
- Witkowsky, P. (2018). *Employee owned companies and the American ESOP model*. Stockholm: Coompanion.